

Карев Д.С. История суда и уголовного процесса. Альбом наглядных пособий. М., 1938. 7. Паршиков А.Е. Организация суда в Афинской державе // Вестник древней истории. 1974. № 2. 8. Меденцев А.Н. Суд в Древней Греции // Актуальні проблеми держави і права. Вип. 6. Ч. 1. Одеса, 1999. 9. Скржинская М.В. Будни и праздники Ольвии в VI-I вв до н.э. СПб., 2000. 10. Диль Э.В. Ольвийская чашка с наговором // Известия императорской археологической комиссии (СПб). 1915. № 58. 11. Виноградов Ю.Г. Табличка дикаста из эрмитажного собрания // Античная балканистика. М., 1987. 12. Meiggs R., Lewis D.A. Selection of Greek Historical Inscriptions. Oxford, 1969. 13. Карышковский П.О. Ольвия и Афинский союз // Материалы по археологии Северного Причерноморья. 1959. № 3. 14. Виноградов Ю.Г. Синоп и Ольвия в V в. до н.э. // Вестник древней истории. 1981. № 2. 15. Русяева А.С., Русяева М.В. Ольвия Понтийская: Город счастья и печали. К., 2004. 16. Скржинская М.В. Скифия глазами эллинов. СПб., 2001. 17. Глушкина Л.М. Социальные институты, экономические отношения и правовая практика в Афинах IV в. до н.э. по судебным речам Демосфеновского корпуса // Демосфен. Речи. Т. 2. М., 1994. 18. Шульц Г.Ф. Адвокатура в древних Афинах и один из ее представителей. Х., 1897. 19. Стоянов А.П. История адвокатуры у древних народов. Х., 1869. 20. Карасев А.Н. Раскопки ольвийской агоры в 1967–1969 гг. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР (М.). 1972. Вып. 130. 21. Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. Л., 1985. 22. Белов Г.Д., Стржелецкий С.Ф. Кварталы XV и XVI // Материалы и исследования по археологии. 1953. № 34. 23. Русяева А.С., Русяева М.В. Ольвия Понтийская: Город счастья и печали. К., 2004. 24. Шкорпил В.В. Пластика с надписями из Ольвии // Известия императорской археологической комиссии (СПб). 1908. № 27. 25. Яйленко В.П. Ольвийское письмо анонима // История и культура древнего мира. М., 1996. 26. Леви Е.И. Раскопки ольвийской агоры и теменоса // Античное общество. М., 1967. 27. Беко. Организация уголовной юстиции в главнейшие исторические эпохи / Пер. с фр. СПб., 1867. 28. Гавриленко О.А. Злочини та покарання у праві античних держав Північного Причорномор'я // Право та безпека. 2002. № 1. 29. Виноградов Ю.Г. Письма из Ольвии // Древний мир. 2002. №3. 30. Яйленко В.П. Ольвийское письмо анонима // История и культура древнего мира. М., 1996. 31. Античный способ производства в источниках / Под ред. С.А.Жебелева // Известия ГАИМК. Вып. 78. Ленинград, 1933. 32. Геродот. История в девяти книгах / Пер. Г.А.Стратановского. Л., 1972. 33. Фукидид. История / Пер. и прим. Г.А.Стратановского. М., 1999.

Надійшла до редакції 15.12.05

П.П. Захарченко

СЕЙМИ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ (XIV–XVI СТОЛІТЬ): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

До сьогодні порівняльний аналіз сеймів Литви і Польщі (XIV–XVI ст.) в історіографії не проводився. У дореволюційний час з зазначеної теми вийшло кілька робіт таких авторів, як П. Карєєв, Ф. Зігель, А. Леонтович, М. Михайленко, М. Владимірський-Буданов, проте вони присвячувалися розвитку станово-представницьких установ окремо в Литві та Польщі.

За радянський період у загальних працях О. Манусевич, С. Ліванцев, П. Королюк торкалися і проблеми організації роботи,

структури та діяльності польського та литовського сеймів. Нині історію шляхетської Польщі досліджує О. Міщенко.

Уперше шляхта вагомо про себе заявила в ході об'єднання польських земель у XIV ст. Саме на верству лицарів (військових, які отримували земельні наділи і маєтки за службу королю) спиралися збирачі польських земель, насамперед Владислав Локоток (1306–1333 рр.) і Казимир Великий (1333–1370 рр.). Щоправда, у цей час провідна роль належала панству і духовенству, які сформували дорадчий орган станового представництва – Раду Панів, яка згодом трансформувалась у Сенат – верхню палату польського Сейму. Посади в ньому розподілялись згідно з королівською волею, а особи, які їх обіймали, призначалися довічно.

Таким чином, шляхта отримала можливість брати участь у державному управлінні. Згодом із числа її представників формується Посольська Зборня – нижня палата польського Сейму, члени якої обиралися на повітових сеймиках. Політична активність шляхти обумовлювалася її прагненням впливати на владу, корегуючи поведінку короля в межах своїх особистих потреб та інтересів. Зі свого боку глава держави підтримував шляхту, надавши низку привілеїв. Йдеться насамперед про «Червінський привілей» 1422 р., що забороняв конфіскацію майна шляхтичів у позасудовому порядку, та «Едлінський привілей» 1433 р., яким заборонялося позбавляти волі їх представників [1, с.24]

Характерною ознакою правління Казимира Великого була його залежність від світської та духовної аристократії. Однак у роки правління Казимира Ягелончика шляхта отримала можливість брати участь у державному управлінні, щоправда поки що на рівні воєводств. Місцевій шляхті дозволялося організовувати і проводити зібрання, на яких висловлювати думку щодо «зміни законів і оголошення війни» [1, с.18]. За Нешавськими статутами 1454 р. права шляхти розширюються. Вона створює особливі органи – сеймики, які поділялися на: сеймики, які скликалися королівськими універсалами для вибору представників до Сейму; депутатські, де обиралися члени трибуналів; елекційні, де обирались посадові особи (судді, підсудки); господарські, на яких вирішувались внутрішні проблеми воєводств; реляційні, призначались для проведення звіту шляхетськими делегаціями про результати роботи Вального Сейму [2, с.14–18].

Отже, шляхтичі стали висуванцями від адміністративно-територіальних одиниць і мали за мету насамперед захист місцевих інтересів. Саме ця риса відрізняла польський Сейм від подібних станово-представницьких установ Західної Європи.

На думку дослідника П. Карєєва, подальший розвиток Польщі закріпив наступний стан справ у внутрішньополітичному житті держави: шляхта закріпачила селян, частково позбавила міщан їх

прав та привілеїв, створила умови, за яких представники вищого духовенства виступали на політичній арені не як священнослужителі, а як власники маєтків і земель, « підкорила собі корону і не хотіла ділитися ні з ким своїми правами, не бажала делегувати нікому владу над собою» [1, с.20]. Вона намагалася здійснювати народовладдя від власного імені, вважаючи лише себе репрезентантом інтересів усього народу.

На момент виникнення Сейму (кінець XV ст.) шляхта вже була привілейованим станом і, примножуючи свої привілеї, позбавляла можливості інші суспільні верстви брати участь у здійсненні державного управління.

У цей період відбувається процес «онімечення» польських міст, яким надавалося магдебурзьке право. Їх мешканців звільняли від сплати податків і військової служби, котру несла шляхта. Через це жителі польських міст не лише не мали спільних інтересів з лицарством, а й не бажали втручатися у боротьбу, яка розгоралася у державі. Маючи достатньо привілеїв, вони не домагалися права на власне представництво у Вальному Сеймі.

Шляхетська політика стосовно міст, з одного боку, визначалася намірами усунути їх від політичного життя аби останні не стали союзниками короля, а з іншого, поєднувалася з прагненням послабити економічні позиції міщан. Так, Конституція 1496 р. заборонила міщанам купувати і володіти землею (в той час як участь у Сеймах могли брати лише землевласники, якими й були шляхтичі [3, с.24]. Згідно з Конституцією 1565 р. вивозити за кордон товари, що вироблялися у Польщі, дозволялося лише іноземцям. Крім того, міщани не могли займати державні посади. Словом, економічні і політичні права міщан, як потенційних конкурентів за владний ресурс, шляхта всіляко звужувала.

Щоправда, в XVI ст. почалося поступове «ополячення» міст. Цей процес міг би залучити міських жителів до активного політичного життя, однак розпочався він надто пізно: шляхта вже займала панівне становище на політичній арені. Скориставшись сприятливим моментом, вона змогла частково позбавити міста навіть привілеїв, які вони мали раніше. Це спричинило відсутність у складі Сейму представників від польських міст.

Іншими відмінними рисами, притаманними лише польському Сейму, були одностановість (створення шляхтою такого правового механізму узурпації влади, що уможлиблював забезпечення на Сеймі участі представників лише цього стану) та так звана конгресивність (зібрані разом особи, які належали до «різних держав», по суті, адміністративно-територіальні одиниці Польщі, не знали над собою єдиної вищої влади і замість законів укладали договори, які вимагали одностайності, так зване «liberum veto» – внаслі-

док якого негативний голос одного посла зривав рішення усього Сейму) [1, с.20].

З кінця XV ст. виокремилось постійне загальнодержавне представництво сеймиків у вигляді Посольської Зборні. У той же час Рада Панів перетворилась на Сенат, до якого входили римокатолицькі архієпископи і єпископи, воєводи і каштеляни.

Конституція 1505 р. санкціонувала зрівняння ролі Посольської Зборні і олігархічного Сенату [3, с.18]. З цього моменту прийняття кожного нового закону обов'язково узгоджувалося із земськими послами.

Пануюча у Польщі конституційна доктрина передбачала, що Сейм складається з трьох сеймових верств: король, Сенат, Посольська Зборня, що суттєво зменшувало владу монарха, і, у свою чергу, свідчило про зростання ролі Сейму – органу законодавчої влади.

Подібна за своїми функціями і структурою станово-представницька установа існувала і в сусідній з Польщею державі – Великому князівстві Литовському. Провідну роль у державному житті Литви відігравали бояри і князі (боярами у Литві називали всіх феодалів, які мали земельні наділи). Власниками землі ставали також представники вищого духовенства. Однак, справжнє ядро феодалів становили великі землевласники-магнати, котрі володіли величезними земельними ділянками і значною кількістю селян. Наділені Великим князем імунітетними правами, феодали стали необмеженими власниками своїх селян.

Як і у Польщі, існуюча поряд із магнатами шляхта була соціально неоднорідною. Певна її частина, наділена величезними земельними володіннями, була незалежна від магнатів. Інша ж – дрібна шляхта, була їх васалами. Вони боролися за розподіл прав і привілеїв. Однак, при всій жорстокості політичної боротьби шляхти з магнатами, конфлікт між цими соціальними групами не носив антагоністичного характеру, адже основні політичні інтереси – обмежити владу Великого князя Литовського – у них були спільні.

Як наслідок, поряд з князем виникає орган станового представництва – Сейм, який складався з Лавіци (Пани – Рада) і Кола («Кола») Шляхти.

Пани-Рада утворилася у XIII ст. за князя Міндовга. Згодом у ній головну роль відігравали представники духовенства, а також магнати, які займали посади канцлерів, підканцлерів, маршалків, секретарів тощо.

У різні періоди Пани – Рада відігравала неоднакову роль у житті країни. У XIII – на початку XIV ст. князі не зважали на думку радних панів. Особливо незалежно поводити себе Ольгерд Гедимінович. Він прагнув зміцнити великокнязівську владу. Вплив

радних панів посилювалися з кінця XIV ст., зокрема при Казимірі IV вона вже суттєво обмежувала владу князя, про що свідчить князівський привілей 1492 р. [4, с.12]. Казимір визнавав, що доленосні питання політичного життя Литви він міг розв'язувати лише за згодою Пани – Ради. Згодом її повноваження розширилися, вона отримала право обирати князя, а також представляти Литву на міжнародній арені.

Нижня палата Сейму (Коло – Шляхти) складалася із представників шляхти, що обиралися на місцевих сеймиках.

Характерним для литовського Сейму було те, що палати засідали окремо. Рішення Сеймів вважалися результативними лише при одностайному ухваленні закону. На практиці, для прийняття необхідного одностайного рішення застосовувався примус, тортури, інколи практикувалися підкупи.

Зовнішня політика Литви спрямовувалась на об'єднання з Польщею. Його початком стало укладення Кревської унії 1385 р., основним завданням якої, на думку багатьох дослідників, було посилення позицій Польщі і Литви для боротьби зі спільним ворогом – Тевтонським Орденем. Унія передбачала інкорпорацію Великого князівства Литовського до складу Польської держави і перехід у католицтво володаря Литви та її мешканців. У лютому 1368 р. Ягайло охрестився, взявши ім'я Владислав, одружився з Ядвігою і став польським королем. У 1387 і 1413 р. були видані два привілеї. Першим – литовських бояр-католиків урівняли у правах із польською шляхтою. Другим, Городельським привілеєм, вони отримали виняткове право обіймати посади каштелян, воевод, а також брати участь у роботі Сейму (згодом у 30-х роках XV ст., ті самі права були поширені і на руських князів та бояр, які були католиками). До того ж, «... з дозволу та волі короля збирались спільні польсько-литовські Сейми» [5, с.249].

Згідно з укладеним 1466 р. Тортунським миром, Тевтонський Орден визнавав себе васалом Польщі, повернувши їй відвойовані двома століттями раніше землі [6, с.121]. Починаючи з цього часу, посилюється прагнення польської шляхти до об'єднання з Литвою для розширення свого життєвого простору. У об'єднанчому процесі була зацікавлена і литовська шляхта.

Згодом на Віленському Сеймі 1514 р. було вирішено просити поляків про допомогу для боротьби проти Московської держави [7, с.109]. А на Берестейському Сеймі 1524 р. обговорили питання про спільну боротьбу литовців і поляків проти турків і татар [7, с.110]. Саме такий розвиток подій ставив Литву у залежність від Польщі, яка всіляко цьому сприяла.

Порівнявши структуру і організацію діяльності Сеймів Польщі та Литви, можна виявити низку спільних і відмінних рис. Спільними у їх діяльності були такі:

– до складу сеймових палат обох держав не входили представники від міст;

– представників верхньої палати (Сенат у Польщі, Пани-Рада у Литві) призначав король та Великий князь Литовський відповідно. Представники нижньої палати обиралися на повітових сеймиках із шляхтичів, що представляли адміністративно-територіальні одиниці;

– як у Польщі, так і Литві були аналогічні посади, а особи, які їх обіймали, виконували ідентичні функції;

– на Сеймах Польщі і Литви діяло *liberum veto* – однотайність при прийнятті рішень.

Проте були і відмінні риси:

– у Литві шляхта не мала такої повноти влади, як у Польщі. Палати литовського Сейму засідали окремо, а у Польщі – разом. У Литві шляхта не мала можливості обиратися до судових органів держави, у той час як у Королівстві Польському на депутатських сеймиках обиралися члени судових трибуналів;

– право законодавчої ініціативи і законотворчості належало Великому князю Литовському і Пани-Раді, а у Польщі безпосередньо Сейму. У засіданнях Литовського Сейму брали участь на рівних умовах представники від української і білоруської знаті, що сповідували католицизм. У Польщі участь у засіданнях брали лише поляки.

Різниця між собою і діяльність сеймиків обох держав. Зокрема, на польських сеймиках провідну роль відігравала польська шляхта. На місцевих сеймиках Литви шляхті належала «пасивна» роль, тому що всім керували місцеві воєводи, каштеляни, старости, тобто представники центральних органів управління. Шляхта ж, на думку дослідника А.Леонтовича, була лише «...слухняним зряддям панів» [5, с.262].

Помітною була постать короля на польських Сеймах. Із запровадженням інституту земських послів на початку XV ст. польські Сейми проходили під головуванням короля, а час їх скликання призначався королем за згодою радних панів щоразу, коли була необхідність. Згодом посада короля стала виборною. Після прийняття конституцій 1496 і 1505 рр. законодавча влада у Польщі остаточно переходить до шляхетського стану. Видання нових законів, відміна чи зміна діючих, оголошення війни і укладання мирних договорів за конституціями 1496 і 1505 рр. відбувались лише на Вальних Сеймах. Внаслідок чисельної переваги земських послів, все на Сеймах залежало «...від згоди і схвалення шляхетського стану» [8, с.30], особливо з того часу, коли на Сеймі почало діяти *liberum veto*. Польським королем міг бути лише власник землі, католик, батько і мати якого були польськими шляхтичами.

У Литві право скликати Сейми спочатку належало винятково литовському князю. На основі цього принципу Сигізмунд Август відповідав на вимогу шляхти щодо скликання Сейму «...не буде того, щоб будь-хто проти моєї волі став скликати Сейми» [8, с.30]. Із актів, виданих до Статуту 1556 р., видно, що у всіх загальнодержавних, законодавчих і адміністративних питаннях лише за Великими князем Литовським «визнавалось право самостійної ініціативи і правотворчості». Через 10 років у актах до Статуту 1566 р. зазначалося: «Великий князь зобов'язувався скликати Сейми на пропозицію Пани-Ради чи лицарства» [5, с.255]. Тобто на політичній арені найзначнішу роль почала відігравати шляхта.

Важливу роль в історії Литви і Польщі відіграла Люблінська унія 1569 р., відповідно до якої з'явилася нова держава – Річ Посполита. Внаслідок цього було створено єдиний спільний Сейм, єдину валюту, главою держави ставав польський король. У цей період білоруську та українську знать наділили правами польської шляхти.

Після Люблінської унії до Сенату Речі Посполитої увійшли литовські міністри (коронний маршалок, надворний маршалок, канцлер, підканцлер, підскарбій тощо). Люблінська унія визначила місце короля у системі державної влади: «Польське королівство і Велике князівство Литовське згідно з попередньою інкорпорацією між ними, складають з обох вищеназваних народів одне, нерозрізнуване тіло, одне зібрання, один народ, так що віднині у цього з двох народів одного зібрання, з'єднання неподільного народу і неподільного тіла буде на вічні часи одна голова, не окремі государі, а один – король польський, який згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами поляків і Литви буде обиратися у Польщі, а не в іншому місті. Обраний таким чином на польське королівство буде миропомазаний і коронований у Кракові. Щодо обрання, введення його на стіл Великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб віднині не було ніякого сліду його подоби» [9, с.75] Після проголошення Люблінської унії рішення, прийняті за згодою Сейму, мали набувати чинності. Власною владою король не міг ні змінити, ні відмінити сеймових рішень. Він не міг також передавати владу у спадок.

Після унії 1569 р. загальний склад Вального Сейму становив 310 осіб. До Посольської Зборні входило 170 осіб, з яких лише 48 – литовці, із 140 сенаторів 40 були представниками від Литви. Всі питання вирішувались з урахуванням польських інтересів. Місцем проведення Сеймів стала Варшава.

Таким чином, Пани – Рада увійшла до складу польського Сейму і діяла відповідно до вимог польського права, за яким законодавча ініціатива належала безпосередньо Сейму, а не королю з Радою. Польський король цілком залежав від шляхти, яка контролю-

вала його діяльність, що за Люблінською Унією свідчило про монополізацію шляхтою влади у державі.

Зрештою з усіх пануючих груп населення у Речі Посполитій утворилась єдина шляхетська верства, якій належала вся повнота влади у державі. Згодом шляхта створила для себе правовий механізм узурпації влади, позбавивши у такий спосіб подібних можливостей короля, аристократію і духовенство. Вважаючи лише себе «народом», шляхта використовувала владу для задоволення особистих потреб, ігноруючи при цьому загальнодержавні інтереси.

Список літератури: 1. Кареев П. Исторический очерк Польского сейма . М., 1888. 2. Зигель Ф. Исторический очерк местного самоуправления в Польше и Чехии. СПб., 1883. 3. Міщенко О. Політично – правова система Польщі в період від Шляхетської республіки до II Польської республіки. Львів, 1995. 4. Сурилов А. Общественно-политический строй Великого княжества Литовского. Кишенев, 1961. 5. Леонтович А. Деятельность Сеймов и сеймиков в Королевстве Польском и Великом княжестве Литовском // Журнал Министерства народного просвещения. 1910. № 2. 6. Русина О. Україна під татарами і Литвою. К., 1998. 7. Максимейко Н. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569. Х., 1902. 8. Владимирский-Буданов М.Ф. Очерки из истории литовско-русского права. К., 1870. 9. Шевченко О. Історія держави і право України. К., 1996.

Надійшла до редакції 22.12.06

О.М. Головка

КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ФІНАНСОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

Принципово важливим завданням для розбудови ефективного державного апарату в незалежній Україні є створення системи дієвого та чітко врегульованого у правовому відношенні та оптимально організованого управління державними фінансами. І державні, й самоврядні органи публічної влади загальної компетенції у будь-якому випадку не можуть обходити як у стратегічній, так і тактичній діяльності фінансові питання у всьому їх розмаїтті. Завдання формування оптимальних організаційно-правових засад діяльності фінансової системи незалежної України актуалізує звернення до історичного досвіду.

Сьогодні місцевому самоврядуванню, удосконаленню його правових характеристик, розвитку локальної демократії у вітчизняних практиці державотворення та правознавчих студіях приділяється велика увага. Щодо сучасності ці питання опрацьовуються великою кількістю провідних фахівців з конституційного права, державного управління, адміністративного права, теорії держави і права тощо. Досить назвати лише декілька прізвищ: Ю.М. Тодики, М.П. Воронова, В.Ф. Погорілка, О.В. Батанова,